

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE YASAKLI (MEMNÛ) DESTANLARLA VERİLEN MÜCADELE

The Struggle Against the Forbidden Epics in the Reign of Abdulhamid II

Erdoğan POLAT

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslâm Tarihi
Anabilim Dalı, Ardahan, Türkiye.

*Asst. Prof., Ardahan University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Islamic History
Department, Ardahan, Turkey.*

erdoganpolat@ardahan.edu.tr, Orcid.org/ 0000-0003-3088-337X

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Aralık / December 2022

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2022

Cilt / Volume: 22 **Sayfa/Pages:** 45-68

Atıf / Citation: Polat, Erdoğan. "II. Abdülhamid Dönemi'nde Yasaklı (Memnû) Destanlarla Verilen Mücadele [The Struggle Against the Forbidden Epics in the Reign of Abdulhamid II]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 22 (Aralık / December 2022): 45-68.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1179293>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Erdoğan POLAT**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi için ülkesine karşı yapılan dâhili ve hârici saldırılara karşı otuz üç yıl boyunca eğitim, bayındırlık, ulaşım ve teknoloji gibi sahalarda takip ettiği millî politikalarla ön plana çıkmıştır. Onun hizmetlerinden biri de yasaklı destanlar hususundadır. Yabancıların toplumsal hadiseleri istismar ettiği bu ortamda destanların takibi ve imhası noktasında Sultan, yeniden teşkilâtlandığı Zaptiye ve Hafiye teşkilâtından yararlanmıştır. İçinden geçilen hassas süreçte devlet yetkililerinin toplumsal barışa gösterdikleri önem yasaklı yayınlarla verdikleri mücadele üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Ermeni ve Rumlar dışında Türklerle ilgili muzır destanların yasaklanmasıyla ilgili alınan tedbirler de önem arz etmekteydi. Tebaanın kışkırtılmasına yönelik memnû destanların yasaklanması yeterli olmadığı durumlarda çıkarılan yeni kanunlarla da mücadelenin sürdürülmesi zamanın ruhunu anlamamız açısından mühimdir. Bu çalışmamızda Sultanın, tebaasını huzur ve barış içerisinde bir arada tutmak için bu konudaki izlediği siyaset tarzı arşiv belgeleri kullanılarak ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili eserlerin yanı sıra Osmanlı resmî yazışmalarından istifade edilmesi yöntem olarak tercih edilmiştir. II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmak için verdiği mücadele, matbuat ve yasaklı destanlar üzerinden gösterilmiştir. Özellikle İstanbul çevresinde yakalanarak müsadere edilen bu destanların zaman zaman Anadolu kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızda Osmanlı vatandaşlarını kışkırtmaya matuf hamasi destanların gizlice basılıp dağıtılmaması için verilen mücadele ele alınmıştır. Bu kapsamda toplumsal ahlaki zayıflatacak muzır neşriyâta karşı verilen kavganın bir özeti de çalışmamızda gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, II. Abdülhamid, Destan, Memnû, Ermeni, Rum.

Abstract

Abdulhamid II came to the forefront with the national policies he followed in fields such as education, public works, transportation and technology for thirty-three years against the internal and external attacks against his country in order for the Ottoman Empire to survive. One of his services is about forbidden epics. In this environment where foreigners exploited social events, the Sultan benefited from the Police Force and Secret Service organizations that he reorganized to pursue and destroy the epics. The importance that the state authorities attached to social peace in their process was demonstrated through their fight against banned publications. Apart from Armenians and Greeks, the measures taken to ban bad epics about Turks were also important. It is important to understand the spirit of the times that in cases where the banning of epics intended to provoke the subjects was not enough, the struggle continued with new laws. In this study, the Sultan's policy on this issue, which aimed to keep his subjects together in peace and tranquility, was demonstrated through archival documents. In addition to making use of works on the subject, official Ottoman correspondence was also used. Abdulhamid II's struggle to save the Ottoman Empire from disintegration is presented through the press and forbidden epics. It has been shown that these epics, which were seized and confiscated mainly in the vicinity of Istanbul, were partly from Anatolia. This study focuses on the struggle against the secret dissemination of deceitful epics, intended to incite the Ottoman citizens. In this context, our study also overviews fight against malicious publications that would weaken social morale.

Keywords: Ottoman History, II Abdulhamid, Epic, Forbidden, Armenian, Greek.

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Osmanlı Devleti özellikle Balkanlar'da önemli topraklar kaybetmişti. Batıdaki toprakların yanı sıra doğuda kaybedilen vilayetlerden gelen göçmenlerin içteki vilayetlere yerleştirilip barındırılmaları devlet için önemli bir sorun hâlini almıştı. Öte yandan elde kalan topraklarda özellikle de Ermenilerin çıkardıkları sorunlar bütün boyutlarıyla bu dönemde görülmeye başlamıştı.¹ Osmanlı Devleti'nin bu zor yıllarında ülke topraklarını parçalamak emelinde olan müstemleke devletlerine karşı Hasta Adamı ayağa kaldırmaya çalışan Sultan Abdülhamid (1876-1909) bunun için görülmemiş bir mücadeleye girişmek zorunda kalmıştır.

II. Abdülhamid'in saltanat yılları Osmanlı tarihinin en kritik dönemlerinden biridir. Sultan, batılı devletlerin etkisiyle meydana gelen krizleri aşmak için Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği güçlendirmeye çalışmıştır. Osmanlı merkez yönetimi, Tanzimat sonrasında birçok alanda hararetle yenilikçi faaliyetlere başlamış, tüm yeniliklerin ülke sathına yayılması için önemli çabalar sarf etmiştir. Hicaz gibi merkezden uzak ve geleneksel yaşam tarzının büyük ölçüde hüküm sürdüğü vilayetlerde gerçekleştirilen modernizasyon çalışmaları ülkenin ayakta kalabilmesi için elzemdi. Haremeyn'deki yatırımlar öncesinde kamu kurumlarına, özellikle de dini mekânlara odaklanılmıştır. Abdülhamid döneminde ise bölgede sıkı güvenlik önlemleri alınarak Hicaz'da dinî mekânlar ihmal edilmeden yeni eserlerle önemli bir reform hareketi ve yenilenme süreci başlatılmıştır. Devlet dairelerinden başlayarak sağlık evi ile Mina'da yapılan kırk yataklı hastane ve eczane acil tedbirlerdendi. Özellikle hac mevsimlerinde görülen sağlık sorunları için tedbir alabilmek ve sağlık yatırımları için 1895 yılında Hicaz Tıp Kurumu kurulmuştur. Mekke'de hacılar için Harem-i Şerif çevresinde su depoları ve sebiller inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki su sorununu çözmek doğrultusunda yaptığı en önemli yatırım, içme suyu elde etmek için Cidde ve Yenbu'da su damıtma tesislerinin ku-

¹ Musa Çadırcı, "II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3/3 (1992), 413.

rulmasıdır. Deniz suyunun damıtılmasıyla elde edilen bu su sayesinde şehirlerin içme suyuna küçük bir katkı sağlanmıştır.²

Hicaz'da çok sayıda kütüphane vardı. Ayrıca burada matbaanın kuruluşu Mekke'de eğitim ve kültürel faaliyetlerin vazgeçilmez aracı hâlini almıştır. II. Abdülhamid'in matbaa atağı yanında Hicaz'da telgraf haberleşmesi için yapılan çalışmalardan da bölge yararlanmaya başlamıştır. Çağdaş iletişim araçlarından olan telgraftan yararlanabilmek için bu dönemde Sevakin telgraf kablosu Cidde'den Mekke ve Taife kadar uzatılmıştır. Böylelikle Şam-Medine telgraf hattı tamamlanmıştır. Hac ibadetini kolaylaştırmak için inşa edilen Hicaz Demiryolu, Sultan'ın Hicaz'daki en büyük yatırımı olmuştur. Projenin İslâmî sermayeye dayanması, boru hattının Müslüman mühendis ve askerler tarafından mümkün olduğunca yerel malzeme kullanılarak inşa edilmesi gibi iddialı yönleri vardı. Hicaz Demiryolu 1908 yılında Medine'ye vardığında dünyada büyük yankı uyandırmıştır.³

Hicaz'ın güvenliği hususunda son derece hassas olan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde buraya yeni askerî unsurlar eklenirken mevcut unsurların iyileştirilmesine de özen gösterilmiştir. Hicazlı gençlerin askerlikten muaf tutulduğu ortamda Türklerden oluşan büyük bir askerî güç bölgede görev yapmıştır. Hicaz'daki askerî güç 1880'lerden sonra kademeli olarak artırılmıştır. II. Abdülhamid dini mekânlara hizmete özen göstermiş ve onların eksikliklerini gidermiştir. Çeşitli onarımlardan geçen Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve diğer mabetlerde büyük çaplı değişiklikler yapılmamış, tadilat çalışmaları sonucunda dinî ortamların nezih ve göz alıcı görünümleri ön plana çıkarılmak istenmiştir. Hicaz'da gerçekleştirilen her etkinliğe olduğu kadar Hicaz demiryoluna, telgraf hattına, misafirhane ve diğer tüm hizmetlere Sultan'ın önemli katkıları olmuştur. En ücra köşelere lütufta bulunan II. Abdülhamid, Osmanlı coğrafyasında İstanbul'dan sonra en yüksek payı Hicaz'a ayırmıştır. Hac hizmeti nedeniyle Müslüman topluma

² Hasan Barlak, "Improvements and Public Works in the Hijaz Province "The Rule of Sultan Abdulhamid II", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi [Journal of Ottoman Legacy Studies]* 6/15 (2019), 345.

³ Barlak, "Improvements and Public Works", 346.

karşı sorumluluğunun farkında olan II. Abdülhamid'in İslâm'ın kutsal şehirlerine karşı cömert tavrı Halife-Sultan sıfatıyla taşıdığı unvanının İslâm coğrafyasında etkisini de arttırdığı bir gerçektir.⁴

II. Abdülhamid, imar faaliyetleri dışında Müslüman kamuoyunu hilafet müessesesi etrafında toplamak için gazete ve broşür gibi medya araçlarını da etkili bir şekilde kullanmıştır. Bu yayınlarda kalabalıklara ulaşabilmek için özellikle dinî açıdan cezbedici ve basit bir dil kullanılmıştır. Dindar bir Müslüman olan Sultan, kendisini bir hükümdardan çok, Müslüman bir dost olarak sunduğu için buralardaki mesajı dindar Müslümanlar açısından oldukça etkili olmuştur.⁵ Ancak bölücülük yapmak, Anadolu topraklarında kan akıtmak için matbuatı kullananlar da bulunmaktaydı. Sultan'ın muzır neşriyâtle mücadelesi yıllara sâri bir şekilde devam etmiştir. Birçok yasaklı yayının verdiği tahribata bir de hamasi duyguları galeyana getirerek etnik çatışmaları tahrik edecek destanların eklenmesi yeni mücadele yöntemlerini zorunlu kılmıştır. Basın yayınıla ilgili çıkartılan yeni yasalar bu mücadelede yeterli olmadığından kolluk güçlerinden de istifade edilmiştir.

1.1. II. Abdülhamid Dönemi'nde İç ve Dış Matbuatın İzlenmesi

Abdülhamid Han, İslâm'ı temsil eden ve hatırlatan herhangi bir sembolün halk nazarında sıradanlaşmamasına dikkat etmiştir. Üzerinde Müslüman resimleri bulunan oyun kâğıtlarının yasaklanması, Kur'an âyetleri ve hadisler içeren yazıların risâle şeklinde yayınlanarak gazetelerde, dolayısıyla yerlerde dolaşmasına engel olunması bu hassasiyete dair örneklerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili eserlere hürmetsizlik edilmesine de müsaade etmemiştir.⁶ İslâm dini aleyhinde bir piyesin Paris'te sahneleneceği haberini alan Abdülhamid Han, Fransa Cumhurbaşkanı'nı devreye sokarak temsili yasaklatmıştır.

⁴ Barlak, "Improvements and Public Works", 346-347.

⁵ Kemal H. Karpat-Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 12/881.

⁶ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti'nin İslâm Birliği Siyaseti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 262.

Hindistan Müslümanları arasında bu girişim duyulunca onlar da şükran ve tebriklerini halifeye arz etmişlerdir. Ancak aynı oyun başka bir sefer de Londra'da sahnelenmek istenmiştir. Yine Sultan'ın talimatıyla Osmanlı diplomatları hemen teşebbüse geçerek İngiliz başbakanıyla görüşmüşlerdir. İngilizler, ülkelerinde basının hür olduğunu, bu yüzden de bu oyuna müdahale edemeyeceklerini ileri sürmüşlerse de II. Abdülhamid'in ısrarıyla fitne dolu bu eser Londra'da da yasaklanmıştır. Liverpool'daki İslâm Cemiyeti üyeleri de bunun üzerine şükranlarını halifeye iletmışlerdir.⁷

Hz. Muhammed aleyhindeki piyesin yasaklanmasında gösterdiği gayret ve yardım için Fransız Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'e Abdülhamid Han tarafından Nişân-ı İmtiyâz takdim edilmiştir. Fakat bu müdahaleden dokuz yıl sonra Comedie Française'de ünlü bir trup tarafından oynanacak bir oyunun konusunun yine Hz. Muhammed olduğu duyulunca Osmanlı sefâreti, Müslümanları incitecek bu oyunun yasaklanması için gerekli yerlere başvurmuştur. 1893 yılının aralık ayında Milano'da Fatih Sultan Mehmed hakkındaki operanın yasaklanması konusunda ise beklenen başarı sağlanamamıştır. Osmanlı'nın Roma sefirinin operayı engellemek için gösterdiği çabalar istenilen neticeyi vermemiştir. Operanın yazarı ile temasa geçilmiş, oyun yazarı, piyesin millî onura karşı herhangi bir saygısızlık ve zarar getirmeyeceğini bildirmiş, bununla iktifa edilmek zorunda kalınmıştır. Opera yazarı bu yapımın Londra ve Paris'te sahnelenecekken Bâbiâli'nin müdahalesiyle yasaklanan önceki sürümüyle hiçbir ilişkisi olmadığına dair de güvence vermiştir.⁸ Yıldız arşivindeki en büyük koleksiyondan biri, The Times ve Debats'dan Sırp ve Bulgar yayınlarına kadar 100'ü aşkın gazete kupüründen oluşmaktadır. Bunlar, Osmanlı Devleti'ne zararlı veya faydalı materyallerin saptanması için Hâriciye Nezâreti Dış Matbuat Müdürlüğü tarafından günlük olarak taranarak tespit edilmiştir.⁹

⁷ Eraslan, *II. Abdülhamid Devrinde*, 288.

⁸ Bk. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2007), 83.

⁹ Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, 177.

1.2. Hafıye Teşkilâtının Yasaklı Yayınların Tespitinde Aldığı Görev

Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmülmülk'e göre sultanın "sâhib-i haber ve münhî" tayin etmesi onun basiret ve adaletine, bunun aksi ise onun zafiyetiyle zulmüne işaret etmekteydi.¹⁰ Osmanlı Devleti'ne yönelik iç ve dış unsurların rol aldığı yıkıcı faaliyetler, II. Abdülhamid devrinde artmıştır.¹¹ Sultan'ın, devlete yönelik bu saldırılara karşı yeniden teşkilâtlandığı Hafıye Teşkilâtını istibdadın ruhu kabul edenler, söz konusu dönemi de istibdat devri olarak nitelendirme eğilimindedir.¹²

Hafıye Teşkilâtı, Osmanlı devlet teşkilâtı içerisinde Zaptıye Nezâretine bağlı gözükmekteydi.¹³ Ancak II. Abdülhamid bazı sebepler yüzünden bu teşkilâtı fiilen kendisine bağlamıştır. Tahta çıktığında amcası Sultan Abdülaziz'i (1861-1876) darbeye tahttan indiren bir devlet ricali ile karşılaşan Sultan Abdülhamid, bunlara karşı bir güven sorunu yaşamıştır. Amcasını hal'eden grubun lideri Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın İngiltere'den yüklüce para aldığını Londra Sefiri Musurus Paşa itiraf etmiştir. Bu şekildeki bir kliğin kendisini çepeçevre sarması padişahın şüpheli bir siyaset takip etmesini zorunlu kılmıştır.¹⁴ Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümü, V. Murad'ın (1876) tahta çıkarılması ve ardından hal'edilmesi hep Bâbîâlî'nin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu ise genç padişahın Bâbîâlî'ye karşı itimatını sarsmıştır. Bu itimat-sızlık ortamında Bâbîâlî'nin gücü tedricen zayıflatılmış, hükûmet etme işi saraya geçmiştir. Ülkedeki siyasî durumu kontrol altına almanın en güvenilir yolu Yıldız Sarayı'nda kurulan devlet yapılanması ve mut-

¹⁰ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, haz. Altay Köymen (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1990), 81.

¹¹ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/216-224.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 8/265.

¹³ Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafıyye Teşkilâtı ve Journaller", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeler Dergisi* 8/68 (1999).

¹⁴ Hüseyin Avni Paşa'nın Avrupa'dan alınan silahların mukavelesinden rüşvet olarak büyük miktarda para aldığı ve bu paraların hatırı sayılır bir kısmını, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi işinde sarf ettiği bilinmektedir. Bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 219.

lakiyetçi bir idareye istinat etmiştir.¹⁵ Devlet aleyhindeki her hareket hafiyeler tarafından takip edilerek İstanbul'a iletilmiştir. Bu bilgilerin muhatabı Yıldız Sarayı veya II. Abdülhamid olabildiği gibi bazen de sadrazamlar olmuştur.¹⁶

1.3. Osmanlı Devleti'nde İç Karışıklık Çıkaracak Yayınların Takip Edilmesi

Devletin ayakta kalabilmesi için çıkarılan kanunlarla eski yasaklara yeni yasaklar eklenmiş, bununla da cemiyet yapısı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yasakların bir kısmı da kitap ve edebî eserlere dairdir.¹⁷ Devleti ve onu meydana getiren unsurları bir arada tutmanın bir yolu da Batı'dan esmekte olan fitne rüzgârlarına karşı bir set çekmekten geçmekteydi. Osmanlı'yı yönetenlerin bu tedbirleri *Devlet-i Ebed Müddet* ideallerinin bir sonucuydu.

Yasaklar, bir kanunun yerine getirilmemesi veya usule aykırılık gibi sıradan sebeplerden kaynaklanmıştır. Bu dönemde getirilen yasaklara dair yapılan yorumlarda ise bunların II. Abdülhamid aleyhinde istismar edildiği görülmektedir. Örneğin, Kâtip Çelebi'nin *Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak* isimli eserinin yasaklandığı ileri sürülmüştür.¹⁸ Hâlbuki yasaklanan eser bu değil, *Kitâb-ı Mizânü'l-hak* isimli kitaptır. Kaldı ki isim benzerliği olan bu kitabın İngiltere'de basılan ve Hristiyanlık propagandası yapılan tamamen ayrı bir eser olduğu basit bir araştırma sonucunda tespit edilebilirdi.¹⁹

II. Abdülhamid, yasaklanmış eserlerin matbaalarda gizlice basılmasını engellemek için döneminde yeni nizamnâmeler çıkartmıştır. Basılacak kitap ve broşürlerle ilgili Maarif Nezâretinde 74 üyeli Teftiş ve

¹⁵ *Son Vakâniivis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 5.

¹⁶ Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilâtı ve Journaller", 71.

¹⁷ Ali Birinci, *Tarih Yolunda, Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 235-236.

¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 411-413. *Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak* isimli kitap Kâtip Çelebi'nin (öl. 1067/1657) döneminin fikri hayatı ve dini tartışmalarına dair Türkçe eseridir. Bu eser için bk. İlhan Kutluer, "Mizânü'l-Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/216-218.

¹⁹ Birinci, *Tarih Yolunda*, 235-237.

Muayene Heyeti ile 18 kişiden oluşan Tetkîk-i Müellefât Komisyonu kurulmuş, bastırılacak eserler ilkin komisyon tarafından tetkik edilip eserin basılıp basılmayacağına burada karar verilmiştir. Yabancı ülkelerden gelen kitapların gümrüklerde incelenerek Türkiye'ye girip giremeyeceğine karar vermek de Teftiş ve Muayene Komisyonunun bir diğer vazifesidir.²⁰

Osmanlı Devleti'nde yeni bir mesleğin icrası, eski bir mesleğin devam ettirebilmesinde olduğu gibi izne tâbiydi. Bu yüzden bir matbaanın açılabilmesi, bir kitabın, bir gazetenin veya bir broşürün basılabilmesi için önceden izin alınması gerekmektedir. Matbuat hayatıyla ilgili mevzuat yıllar içinde gelişmiştir. 22 Ocak 1888 tarihinde ilk defa 41 maddelik bir Matbaalar Nizamnâmesi çıkarılmıştır. Burada matbaaların durumu ve kitap basılması işi teferruatlı bir şekilde açıklanmıştır. Nizamnâmeğe göre kitaplar için izin, İstanbul'da Maarif Nezâretinden, taşrada valiliklerden, dinî kitaplar için ise cemaat reislerinden alınmalıydı. Bu nizamnâmeğe aykırı hâllere dair zabıtlar Dâhiliye Nezâretine ve taşrada valilere verilecekti. Gerekli görüldüğü takdirde bunlar hakkında müdde-i umumîler tarafından dava açılabilirdi. Genel adaba aykırı yazı ve diğer basılı şeyler hakkındaki 29. madde 14 Haziran 1892 tarihinde daha da sertleştirilerek cezalar artırılmıştı.²¹ Yasaklı yayınları basan, dağıtan, saklayan ve satanlar aldıkları cezalardan ayrı olarak üç aya kadar sanatlarını icradan men edileceklerdi. Öte yandan Ceza Kanunu'nun 66. maddesine ek fıkra gereği halkı tahrik ederek onları fesada teşvik eden matbu ve el yazılı metinleri basanların cezası beş seneden az olmayacaktı. Bunları saklayanların cezası ise bir ila üç yıl arasındaydı.²²

Osmanlı basın hayatıyla ilgili son teferruatlı düzenleme 30 Kasım 1894 tarihinde gerçekleşmiştir. 47 maddelik Matbaalar ve Kitapçılar Hakkında Nizamnâme, II. Abdülhamid saltanatının sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. Nizamnâmeğe göre matbaalar Maarif Nezâreti ve Matbuat İdaresi müfettişleri, vilâyetlerde ise maarif memurları tarafın-

²⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 412.

²¹ Düstur-1 (Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1939), 6/1247.

²² Ek fıkra için bk. Düstur-1, 6/1247.

dan her zaman teftiş edilebilecekti. İzinsiz basılan kitap ve risâlelerde müellif ismi yoksa bizzat matbaacı, var ise müellif ile beraber matbaacı mesul tutulacaktı. Maarif Nezâretinden resmî ruhsat alınmadıkça hiçbir kitap basılamayacaktı. Nizamnâmede yurt dışından getirilecek kitap, risâle, resim, tasvir, madalya ve armalar için de teferruatlı hükümler bulunmaktaydı. Buna göre, adaba aykırı tasvirlerin, siyasî ve dinî hicviyelerin, suça teşvik eden yayınların müsaderesi Encümen-i Teftiş ve Muayenenin mütalâası üzerine Maarif Nâzırının emir ve kararı ile uygulanacaktı. Bu çeşit muzır eserleri satanlar, yarım altınla beş altın arasında bir para cezasına çarptırılırken ellerindeki mallarına da el konulacaktı. Bu kişiler bir ila üç ay arasında işlerinden el çektirilecekti.²³ Matbuat ve neşriyât yasakları ile cemiyetin temel ahlâkî değerleri korunmaya çalışılıyordu. Nizamnâmeyle basına karşı bir tavır geliştirilmiş değildi. Aksine, yapılanlar ortaya çıkan ve gelişen yeni kurumlarla dördüncü güç olan medya (matbuat) karşısında devletin kendi temel yapısı ve değerlerini korumaya çalışmasıydı.

Sultan'a karşı muhalefetlerini açıkça gösteremeyen birçok çevre basının arkasına saklanarak ona saldırmayı tercih etmişlerdi. Yabancı basın ve sürgündeki kimi yerliler, hal'edilmesinden sonra ise eskiyi anan yerli yayınlar padişahın basınla ilişkisini esas alarak onu eleştirmekteydiler. Abdülhamid sansürü, rejimi, hafiyeleri, jurnalleri ve benzeri deyimler kalıp şeklinde kullanılarak baskıcı, her şeyde muzır ve hain arayan sultan rejimi ile özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu kalıp ifadelerin dayandıkları kaynaklar incelendiğinde bunların gerçekleri yansıtmadığı görülecektir. Bu konuda abartma ve hatta uydurmalar nadir değildir. Murat isminin, halk edebiyatının ve kadınlara yazı yazmanın yasaklandığı iddiaları buna dair örneklerdir. Yine bazı kelimelerin hiç kullanılmadığı iddia edilerek "Abdülhamid Dönemi Basın Rejimi" imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kral, kraliçe, melik, parlamento, seçim ve milletvekili kelimeleri bunlar arasındadır. Orhan Koloğlu'na göre bu iddiaların aslının olmadığı dönemin neşriyatı incelendiğinde görülecektir.²⁴

²³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Nizamât Defteri [ADVNS.NZAM.d]*, No. 7, 34-45.

²⁴ Orhan Koloğlu, "Abdülhamid Basın Rejimi Deyimi Üzerine", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, 27-29 Mayıs 1992, ed. Mübahat S. Kütükoğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat

1.4. Fitne İçeren Türk Destanlarının Yasaklanması

Ülkede birlik sağlanmaya çalışılırken asıl unsur olan Türklerden de gayrimüslim tebaayı kışkırtacak açıklama ve davranışlardan kaçınmaları istenmiştir. Dıştan gelen tahriklere engel olmaya çalışan devlet ricalinin dâhilde cereyan eden bazı istenmeyen gelişmelere karşı da tedbir alması gerekmiştir. Tebaa arasında geçmişte yaşanmış bazı meşum hadiselerin nazma çevrilerek destan şeklinde dile getirilmesi yetkilileri endişeye sokacak mahiyetteydi. Buna dair bir örnek o sırada Gelibolu'da yakalanan bir topluluğun icra ettikleri bir destandır.

Gelibolu merkez livasına gelen iki şahsın yanlarındaki iki çocuğu kitap satmak ve dilendirmek amacıyla kahvehanelere, sokaklara salarak muzır bir destanı söyledikleri polis memurlarınca tespit edilmişti. Bunun üzerine şahıslar sorgulanmak üzere derhal tutuklanmışlardı. Tahkikât sonucunda bunların Sivas'a tabi Darende'nin Kemürz köyünden oldukları ortaya çıkmıştı. Hemşehrileri Elifoğlu Mustafa tarafından yazılarak kendilerine öğretilen bu destan, birçok şehir ve kasabadan geçerken topluluklar önünde seslendirilmişti. Destanın içeriğinin son Ermeni hadiseleri üzerine olduğu görülür. Eser, toplumu infiale sevk ederek heyecan ve teessüre yol açabilecek evsiftadır. Bunun üzerine bunu tertip edenlerle okunmasını teşvik edenlerin ortaya çıkarılması için tahkikâtın derinleştirilmesine karar verilmiştir. Bu şahısların Zap-tiye Nezâreti kontrolünde memleketlerine gönderilmesi için de ilgili nezârete yazılmıştır. Konuyla ilgili yapılan müzakerelerde zararı aşikâr olan bu destan manzumesinin Gelibolu'ya kadar birçok mahalde tegan-ni edilmesine mahallî yöneticilerce müsaade edilmesi de dikkat çekici bulunmuştur. Geçinme vasıtası olarak gördükleri bu yola benzer bir icraata tevessül edecek hempalarının da olmasının imkân dâhilinde olduğu düşünüldüğü için bunların engellenmesi de Gelibolu Mutasarrıfı tarafından istenmiştir.²⁵

Edirne vali vekili ve II. Ordu müşiri Mehmed Arif Paşa imzalı tezkirede, Gelibolu Mutasarrıflığı tarafından bir örneği gönderilen muzır

Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994), 35-36.

²⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat [D.H.TMIK.M]*, No. 2, Gömlek No. 112, 01.

destanın Dâhiliye Nezâretine arz edildiği haber verilmekteydi. Bunların Zaptiye Nezâretine de gönderildiği aynı yazıda paylaşılmıştır.²⁶ Ancak burada meselenin yalnız Zaptiye Nezâretine yazılmasıyla yetinilmemesi, Sivas vilayetine de konunun yazılması istenmiştir. Böyle zararlı destanların zihinleri karıştıracakları aşikâr olup özellikle de çıkarılan umumî afla fesadın önü alınmış iken tekrar fitneye sebep olacak bu metnin başka mahallerde de okutturulmuş olması muhtemeldi. Tahkikâtın acilen sonuçlandırılarak bu destan ve emsali hezeyannâmelere rastlanırsa buna tevessül edenlerle ilgili gerekli muamelenin icrası ve bunların neşrine engel olunması istenmiştir.²⁷ Ermeni tebaanın tahrikine sebep olabilecek destan ise şu dizelerden oluşmaktaydı:

*Dinleyin destanımı beyan ideyim,
Ermeniler başkaldırdı her yandan,
Beylik istiyorlar Sultan Hamid'den,
Ermeniler başkaldırdı her yandan.*

*Nice İslâm köylerini bastılar,
Karlıların kocaların kestiler,
Sabileri ağaçlara astılar,
Ermeniler başkaldırdı her yandan.*

*Çerkez'in bindiği küheylan atlı,
Zaten Ermeni'nin yüreği dertli,
Âli Osman Devleti'nin dini kuvvetli,
Urun evlatlarım der Ali Bey.
Sancaklar açılmış allı karalı,
Kimi şehit olmuş kimi yaralı,
Arka virmiş şol İngiliz kralı,
Ermeniler başkaldırmış her yandan.*

²⁶ BOA, *DH.TMIK.M*, No. 25, Gömlek No. 112, 02.

²⁷ BOA, *DH.TMIK.M*, No. 25, Gömlek No. 112, 03.

*Varın görün Ermenilerin hâlini,
Asi Kürtler yağma etti malını,
Ara yerde kalmış kız gelini,
Moskof kralı oldu hunzır Ermeni.*

*Ermeniler der ki hâlimiz ne oldu?
Sarardı gül gibi soldu,
Altın akçemiz hep talan oldu,
Ettiğine pişman oldu Ermeni.*

*Askerler toplandı geldi Maraş'a,
Ermeniler kaçtı hep dağa taşta,
Sekiz tabur ile kumandan paşa,
Urun evlatlarım dir Ali Paşa.*

*Maraş boğazında bir kavga oldu,
Bütün dereler kan ile doldu,
Ermeniler kızların askere kaldı,
Alın birer birer dedi Ali Bey.*

*Maraş boğazında atılan toplar,
Hain Ermeniler yolları bekler,
Şişhane tüfekli şol asi Kürtler,
Urun evlatlarım dir Ali Bey.²⁸*

Tesrii Muamelât Komisyonu tarafından Zaptiye Nezâretine ve ardından Sivas vilayetine yazılan tezkirede Gelibolu'ya kitap satmak ve dilenmek amacıyla gelen bu iki şahsın Sivas'tan yola çıkarak bölgeye kadar geldikleri bildirilmiştir. Edirne vilayetinden gelen yazı üzerine Tesrii Muamelât Komisyonunda mesele seri bir şekilde ele alınmış ve bu gibi memnû destanların satılmasının, dağıtılmasının acilen yasaklanması istenmiştir. Bu tür destanların toplumsal barışa zarar vererek

²⁸ BOA, *DHTMIK.M*, No. 25, Gömlek No. 112, 04.

çkarılan umumî affin da etkisini kırabileceği düşünölmüştür. Tedbir alınması için bir nüshası Zaptiye Nezâretine gönderilirken diğer bir nüshası da Sivas vilayetine gönderilmiştir.²⁹

Yasaklı destanların basım ve dağıtımının engellenmesi konusunda devletin kolluk güçleri olağanüstü gayret sarf etmişlerdir. Gönderilen pusulayla isimleri bildirilen bu zararlı destanlar Yenibahçe’de açıktan açığa satılmaktaydı. Bunları satan bir kişinin edepsiz sözlerle kadınlara dil uzattığı o esnada tahkik memurları tarafından duyulmuş, bunun üzerine harekete geçen polis memurlarınca ilgili şahıs derhal tutuklanmıştır. Bu eserlerin sırf hezeyandan ibaret olduğu sanılırken *âdâb-ı umûmiyeye* mugayir surette tertip olundukları da ortaya çıkmıştır. Gerek bunların gerekse başka isimler altında neşredilen eser ve destanların yayınlanmasına izin verilmemesi, mevcut olanlarının da zapt ve müsaderesi görevlilerden istenmiştir. Yakalandıktan sonra el konulan eser ve destanlar şu isimler altında satılmaktaydı: “Kırlı Türk”, “Mefruk Mektebliler”, “Süslü Kâtipler”, “Kadınlara Deli Belası”, “Kâğıthane Destanı”, “Tahta Kurusu ve Pire”, “Beşiktaş Yangını”, “Cilacı Mehmed Bey”, “Yorgancı Sadık”, “Mektepli Kadri”, “Açgözlü Destanı”, “Beynamaz Destanı”, “Dâsitani Haremi Alvin”, “Yorgucu Mustafa Yemen Destanı”, “Sarhoşlar”, “Koca Karılar”, “Kendi Düşen Ağlamaz”, “Dragon Şeref Alvin”.³⁰

Yasaklı ve muzır eserler bunlardan ibaret değildi. Bayezid Camii çevresinde sergi açarak kitapçılık eden Kırşehirli Necip’in dükkânında ele geçen “Evrâk-ı Perişan” ile “Çehar-ı Derviş Hikâyesi”, Direklerarası’nda dolaşarak kitap satan Neşet isimli çerçinin elinde görölen münasebetsiz bir destan da Maarif Nezâreti müfettişlerinden Hilmi Efendi tarafından müsadere edilerek Şehzadebaşı Polis Merkezine teslim edilmiştir. Mezkûr kitaplardan Dâsitân, İstanbul Polis Müdürlüğü tarafından Zaptiye Nezâretine resmî yazıyla birlikte gönderilmiştir.³¹

Zaptiye Nezâreti tarafından gönderilen “Evrâk-ı Perişan” ile

²⁹ BOA, *DH.TMIK.M*, No. 25, Gömlek No. 112, 05.

³⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi [MEMKT]*, No. 148, Gömlek No. 56, 01.

³¹ BOA, *MEMKT*, No. 437, Gömlek No. 01, 01.

“Çehar-ı Derviş” hikâyeleri kendilerine ulaşmışsa da “Dâsitân” risâlesi bunlar arasında çıkmadığından “Dâsitân” risâlesinin da nezâret tarafından kendilerine gönderilmesi Dâhiliye Nezâreti tarafından verilen cevabî yazıda istenmiştir. 22 Şubat 1899 tarihli bu yazıdan sonra Zaptiye Nezâretinden talep edilen “Dâsitân” isimli eser de bulunmuştu. Bu yüzden ilgili evrak saklanmak üzere evrak odasına konulmuştur.³²

31 Mart Vakası sonrası günlerde de İstanbul’da benzer neşriyat yasaklarının devam ettiği görülmektedir. Ahalinin zihnini karıştıracak haber ve bilgiler içeren ilavelerle destanların neşredilmekte olduğu Dâhiliye Nezâretinden bildirilmekteydi. Oysaki Matbuat ve Matbaalar Nizamnâmesi’nin özel maddeleri hükmüne göre tevcihât ve resmî tebligattan başka metinlerin ilave tarzında neşri yasaktı. Bunların men edilmesi ve dağıtımına meydan verilmeden toplatılması Zaptiye Nezâretinden aynı yazıda talep edilmiştir. Matbuat-ı Dâhiliye İdaresinin isteğinin de bu doğrultuda olduğu tezkirede bildirilmiştir. Zaptiye Nâzırının imzasıyla çıkan 117 numaralı tezkirenin ilgili kuruma gönderilmesi üzerinden fazla bir zaman geçmemiş, 5 Mayıs 1909 tarihli tezkireyle bunların toplattırılması ilgililerden istenmiştir.³³

24 Mayıs 1909 tarihinde İkinci Dîvân-ı Harb-i Örfî Mahkemesinde yasaklı destanları basanların muhakemesi yapılmıştır. Mirliya Hasan Rıza Paşa başkanlığındaki 9 âzalı (içlerinde mülazım, yüzbaşı, kolağası ve binbaşı rütbeli subaylar da vardı) heyet tarafından bunlara ceza takdir edilmiştir. Yasak olan divanı bastığını itiraf ettiği için suçu sabit olan bir kişinin matbaası Maliye Ceza Kanunu’nun 138. maddesine tevfikan 1 ay müddetle kapatılmıştır. İlgili esnafın 25 Osmanlı lirası nakdî cezaya çarptırılmasına ittifakla karar verilmiştir. Bir yüzbaşı âza hastalığından, bir kolağası âza ise bulunamadığından duruşmalara katılamamıştır. Hareket ordusu kumandanı Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa’nın ise aynı gün bu kararı tasdik ettiği belgeden anlaşılmaktadır.³⁴

Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa tarafından 19 Mayıs 1909 tarihinde Sadârete gönderilen tezkirede Niğdeli Efeoğlu

³² BOA, *MEMKT*, No. 437, Gömlek No. 01, 02.

³³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Zaptiye [ZB]*, No. 602, Gömlek No. 51, 01.

³⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Askeri [İAS]*, No. 84, Gömlek No. 011, 03.

Ali Hulusi tarafından tanzim ve tertip edilmiş olan fitne ve fesat içereklili bir destandan bahsedilmektedir. Bunu bastırdığı iddia edilen sanık Faik Efendi, Cağaloğlu'ndaki Ruşen isimli matbaanın sahibiydi. Yargılanması neticesinde hakkında verilen kararın ifası için Divân-ı Harbi Örfiden verilen mazbata da Sadârete takdim kılınmıştır.³⁵ Sadrazam Hüsrev Paşa'nın 25 Mayıs 1909 tarihli tezkiresi ertesi gün padişahın onayına sunulmuştur.³⁶ Bâbîâlî Âmedî Dîvân-ı Hümâyûn Dairesinden çıkan 26 Mayıs 1909 tarihli yazıdan Dîvân-ı Harb-i Örfinin mazbatasında geçen kararın *Îrâde-i Seniyye* ile onaylandığı anlaşılmaktadır.³⁷

1.5. Ermenilerin Tahriki İçin Yazılan Destanların Toplatılması

Balkanlarda görülen milliyetçilik cereyanları Ermeni milliyetçiliğinin de ortaya çıkmasına etki etmişti. Nitekim bu durum etnik bilincin değişik düzeylerinin Müslüman tebaa arasında da yayılmasını intaç etmişti. Sultan Abdülhamid'in Hristiyan vatandaşlarını koruması ve bunların iktisadi durumlarının kendilerinden daha iyi olması ülkenin eski hâkimleri olan Müslümanları rahatsız etmekteydi.³⁸ 1863 yılında kabul edilen Ermeni Milleti Nizamnâmesi ile Ermenilerin medeni hayatı ve sosyal durumları Patrikhane'nin yönetim ve denetiminde kalmaya devam etmişti. Nitekim bu nizamnâme ile kazanılan hak ve imtiyazlar özellikle Abdülhamid döneminde ortaya çıkacak olan Ermeni meselesinde ve Ermeni isyanlarında da bir basamak olarak kullanılmıştı. Bu imtiyazlar aynı şekilde Avrupa devletlerinin Osmanlı iç işlerine karışmasına da zemin hazırlamıştı.³⁹

Balkanlarda yaşayan bazı ulusların Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlıklarını elde etmelerinden sonra Ermeni toplumunun bazı üyeleri de aynı şeyin hayalini kurmaya başlamışlardı. Osmanlı topraklarında yüzyıllardır huzur içerisinde yaşayarak kimliklerini koruyan Ermeniler, batılı devletlerin kışkırtmaları sonucu Muş'un güneybatısındaki Sason'da ayak-

³⁵ BOA, İAS, No. 84, Gömlek No. 011, 02.

³⁶ BOA, İAS, No. 84, Gömlek No. 011, 04.

³⁷ BOA, İAS, No. 84, Gömlek No. 011, 01.

³⁸ Karpat - Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi", 12/884-887.

³⁹ Şahin, *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre II. Abdülhamid Dönemi*, 57.

lanmışlardır. İç işleriyle ilgili bu meseleyi bastıran Osmanlı Devleti'nin o günkü sultanı Abdülhamid Han, Batı'da "Kızıl" lakabıyla anılır olmuştu. Ermeni Patriği Nerses'in Ayastefanos ve Berlin Konferansı esnasında Anadolu'nun doğusunda bağımsız bir Ermeni devleti kurulması için Batılı devletlerin yanında yer aldığı henüz unutulmamıştı. Üstelik Rusların, topraklarında karışıklık çıkarmak için Ermenileri kullanmaya çalışması Sultan'ın bunlara karşı olan samimi duygularını da etkilemişti. Ermeni milliyetçileri kendi davalarına zengin ve üst düzey Ermenileri çekebilmek için şiddete başvurmaktan çekinmiyorlardı. Bunlar, asker ve memurlara saldırarak, Müslüman köylüleri toplu katliama tabi tutarak ve Ermeni köylüler üzerinde kendi otoritelerini kurarak Osmanlı'dan toprak koparmaya çalışmaktaydılar. Bu sırada büyük oranda Ermeni'nin yaşadığı Sason'da Osmanlı vergi toplayıcılarına karşı şiddete başvurmuşlar, Osmanlı ordusu bölgeye ulaştığında Hınçakların yollarına çıkan Müslüman köylerini yerle bir edip ardından dağlara çekilmişlerdi. Bu mezalime karşı Osmanlı ordusuyla birlikte hareket eden Hamidiye alaylarının cevabı şiddetli olmuştur. Bölgede yaşananlar 1876 yılında Bulgaristan'da ortaya çıkmış olaylar gibi hemen Batı medyasının ilgisini çekmişti. Ancak ikiyüzlü medya bu olayda da Müslümanların katledilmesine yayınlarında hiç yer vermemiştir.⁴⁰

Osmanlı matbuatına hâkim olmalarının da sağladığı kolaylıkla Ermeniler, 1880-1881 yıllarından itibaren Ermeni meselesini ele alan kitap, broşür ve gazete neşriyatını yurt içinde ve dışında arttırmışlardır. Bu neşriyatlar Anadolu'da çıkarılmak istenilen ihtilal ve isyanlar için zemin hazırlamaktaydı. Abdülhamid Han, buna karşılık Ermeni faaliyetlerini 1890 yılından itibaren sıkı bir denetim altında tutmaya başlamıştı. Nitekim Ermeni kilise ve okullarında yapılan faaliyetleri de bu yüzden yakından izlemiştir.⁴¹ Ermeni Genel Meclisinin 1890 yılında Patrik Aşıkyan vasıtasıyla Bâbîâlî'ye müracaat etmesi üzerine, II. Abdülhamid'in direktifiyle kilise ve okullarda Ermeni komitecileri tarafından imal edilen silah ve bombalar üç ay içerisinde toplatılmıştır.⁴²

⁴⁰ Karpat - Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi", 12/884.

⁴¹ Şahin, *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre II. Abdülhamid Dönemi*, 131-132.

⁴² Ergin, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, 823.

II. Abdülhamid döneminde yasaklanan bir diğer destan ise, Yenikapı yangınına tasvir eden ve Ermeni alfabesiyle basılan ruhsatsız dstandır. Destanın bir nüshası incelenmek üzere ilgili komisyona gönderilmiştir (5 Mart 1892). Destanın ruhsatsız bir şekilde basılan nüshalarına müfettiş ve polisler el koymuştur. Şehremâneti (belediye) dairesi memurlarının da bunların benzerlerini görmeleri hâlinde müsadere etmeleri istenilmiştir. Bu arada destanların basıldığı matbaaların da tespit edilmesi için gerekli tahkikâtın titizlikle icrası talep edilmiştir.⁴³

Matbu destanların külliyen, hikâye kitaplarının ise yalnızca ruhsatsız olanların neşrinin men edilmesi İstanbul Şehremânetine yazılan tezkireyle istenmiştir. Basımı yasak olan destan ve hikâye kitaplarının görüldüğü mahalde müsaderesine dair gönderilen yazı üzerine resmî ruhsat ile basılanların durumu da şehremâneti tarafından sorgulanmıştır. Gelen cevap bir öncekiyle aynı olmuştur. 14 Haziran 1892 tarihli Tezkire-i Âliye-i Âsifâneleri üzerine mesele müfettişlere havale edilmiştir.⁴⁴

Basılması yasak olan destanların çoğu, Bayezid'de Kaşıkçılar Kapısı'nda bulunan Çınar ağacı yakınındaki Kitapçı Rıza ve Süleyman Efendi matbaasında bulunmaktaydı.⁴⁵ Bu tür destanların basıldığı ve satıldığı beyan olunan mahalle daha önce icra olunduğu gibi gerekli araştırmaları yapması için Müfettiş Mikail Efendi görevlendirilmiştir. Öteden beri bu gibi tahribatı engellemek için ele geçirilenler zapt ve imha edilirdi. Ruhsatsız olarak basılıp satılan destan ve hikâye kitaplarının görüldüğü yerde zapt ve müsadere edilmesi, bunların dağıtımına engel olunması yine şehremâneti ve Zaptiye Nezâretine tebliğ edilmiştir.⁴⁶

Dâhiliye Nezâretinin 16 Ağustos 1892 tarihli yazısında ise Bâbiâli civarındaki Estepan Matbaasında basılan *Fırtına* isimli dstandan bahsedilmektedir. Estepan Matbaası'nda izinsiz basılmış bir paket destan yüzünden sahipleri hakkında nizamnâme gereğince muamele edilmesinin müdde-i umumîliğe havale edilmesi 13 Ağustos 1892 tarih ve 28 numaralı Tezkire-i Âliyye ile istenmiştir. Gerekli muamelenin icrası

⁴³ BOA, *MFMKT*, No. 138, Gömlek No. 47, 01.

⁴⁴ BOA, *MFMKT*, No. 146, Gömlek No. 13, 01.

⁴⁵ BOA, *MFMKT*, No. 141, Gömlek No. 29, 01.

⁴⁶ BOA, *MFMKT*, No. 141, Gömlek No. 29, 02.

Matbuat İdaresi'ne havale edilmekle birlikte toplatılan bu destanların ne yapılacağına dair açıklama yapılmamıştır. Bu sebeple bu destanların içeriği hakkında seri bir şekilde bilgi verilmesi istenmiştir.⁴⁷

Matbûât-ı Osmaniye müfettişi Kâmil Efendi⁴⁸ ruhsatsız basılan Ermenice *Fırtına* isimli destanla alakalı yapılmış olan işlemler hakkında Dâhiliye Nezâretine bilgi vermiştir. Buna göre hakkında Matbaalar Nizamnâmesi'nin 25. maddesi gereğince muamele icrası zımında müdde-i umumîliğe daha önce Nezâretçe talimat verilmiştir. Kanun maddesinin icrasıyla bunların müsaderesine izin verilmesi yine nezâret tarafından talep edilmiştir.⁴⁹

Matbuat İdaresi'nden Maarif Nezâretine yazılan görüş yazısında ise ruhsatsız basılan *Fırtına* isimli destanla ilgili yapılması gerekenler izah edilmiştir. Bunun hakkında Matbaalar Nizamnâmesi'nin 34. maddesi gereğince işlem yapılması gerekmektedir.⁵⁰ Maarif Nezâreti Teftiş ve Muayene Encümenliği tarafından 3 Eylül 1892 tarihinde Dâhiliye Nezâretine yazılan yazıda, Dâhiliye Nezâretinin tezkire-i cevâbiyesinde mevzubahis destanların *kütüb-i mazarra* (zararlı kitaplar) meyanında yakılmış olduğu ifade edilmiştir.⁵¹

1.6. Rumların Kısıktırılmasına Yönelik Destanların Toplatılması

Osmanlı Devleti'nde dinî bir tanımlama olan “millet” kelimesine dayanılarak Rum milletinden bahsedilirken bununla tüm Ortodokslar kastedilmekteydi. “Rum” tabiriyle yalnız bir etnik kimlik değil, başta İstanbul Ortodoks Patrikhanesi olmak üzere diğer Rum patrikhane ve kiliselerine bağlı Ortodoksların tümü tanımlanmaktaydı. Slavlar, Sırp-lar, Bulgarlar, Ulahlar, Romenler, Ortodoks Arnavutlar, Gürcüler, Ortodoks Arap ve hatta Millî Mücadele döneminde ayrı bir patriklik tesis edecek “Karamanlılar” olarak bilinen Anadolu Ortodokslar (Türk

⁴⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi [DH.MKT]*, No. 1987, Gömlek No. 82, 01.

⁴⁸ BOA, *MF.MKT*, No. 147, Gömlek No. 102, 01.

⁴⁹ BOA, *MF.MKT*, No. 147, Gömlek No. 102, 02.

⁵⁰ BOA, *DH.MKT*, No. 1997, Gömlek No. 49, 01.

⁵¹ BOA, *MF.MKT*, No. 148, Gömlek No. 142.01.

Ortodoksları), “Rum” tanımının içindeydi. Bir anlamda “Rum” demek, aslında “Ortodoks” demekti.⁵²

Osmanlı ülkesinde yaşayan Rumların kışkırtılması için destanların kullanılması II. Abdülhamid dönemi öncesine uzanmaktadır. Yunanistan’da tab’ olunup İzmir’e naklolunduğu tahkikât sonucu ortaya çıkan 150 adet risâlenin içeriği Mora Vak’asıyla ilgiliydi. Hâriciye Nezâretine konuyla ilgili müracaat edilince, bunlardan 130 nüshanın derdest edilerek bir nüshanın gönderildiği, Aydın vilayetine yazılan cevapnâmede belirtilmiştir. Geri kalanların ise araştırıldığı ifade edilmiştir. Bunların yakılması veya payitahta gönderilmesi hakkındaki suali içeren 16 Mart 1872 tarihli ve 16 numaralı yazı nezârete gönderilmiştir. Bunların Memâlik-i Şahâne’ye girişi yasak olan zararlı kitaplardan olmaları sebebiyle derdest edilerek dağıtılmalarının engellenmesi Nezâret tarafından takdir edilmiştir. Ele geçirilmiş olanların derhal, diğerlerinin ise ele geçirildikçe yerinde yakılmasının lazım geleceği cevabı verilmiştir.⁵³

Konuyla alakalı Sadârete gönderilen yazıdan farklı detaylara vâkif olunmaktadır. Buna göre Mora Vak’ası hakkında Siyam Adası ahalisinden Filiatini isimli çibanbaşı Rum, ahalisini tahrik ve ifsat maksadıyla bir destan neşretmiştir. Ancak bununla yetinilmemiş, Yunanistan’da bastırılmış olan bu fitne içerikli destan adaya sokulmuştur. Bunlardan 150 nüshanın İzmir’e nakledildiği Siyam Adası yönetimiyle icra olunan yazışmada anlaşılmıştır. Yapılan tahkikât sonucunda 8 nüsha da İzmir’de ele geçirilmiştir. Bir kısmının ise Aydın sancağına geçirildiği ihbarı alındığı için durum Aydın Mutasarrıflığına tebliğ edilerek yöneticiler uyarılmıştır. 71 nüshanın daha toplatıldığı mutasarrıflık tarafından verilen cevabî yazıda iletilmiştir. Bunlar orada tutulan nüshalarla birleştirilerek 139 sayısına ulaşılmıştır. Sadrazam Paşanın bunları görebilmesi için bir nüshası kendisine takdim kılınmıştır. Tespit edilen nüshalar saklanırken bunlar dışındaki 11 nüshanın nerede ve kimlerin elinde olduğunun ortaya çıkarılması için araştırmaların devam ettiği

⁵² M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi–Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 101-103.

⁵³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hâriciye Nezâreti Mektubi Kalemi [HR. MKT]*, No. 737, Gömlek No. 74, 01.

yazıda tasrih edilmiştir. Aynı yazıda ele geçirilenlerin yakılarak imhası veyahut takımıyla Dersaadet'e gönderilmesi seçeneklerinden hangisinin emir buyrulacağı sorulmuştur.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin Ermeni vatandaşlarına yapıldığı gibi ülkede yaşayan Rumların da kışkırtılmasına matuf bu tür gizli teşebbüsler Osmanlı memurları tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Ele geçirilen yasaklı yayınlarla ilgili nasıl hareket edileceği bağlı olunan nezârete sorularak sorunun mahallinde çözülebilmesi için talimat istenmiştir.

Sonuç

II. Abdülhamid Han saltanatı boyunca bir yandan ülkesini kalkındırmaya gayret ederken diğer yandan da özellikle neşriyat yoluyla yayılmaya çalışılan fitne ve fesadın kaynağını kurutmaya çalışmıştır. Kimi zaman Müslüman kimi zaman da gayrimüslim tebaanın kışkırtılmasına matuf bu tür neşriyatın takip ve imhası ihmal edilmediği gibi yurt dışından bunların ülkeye sokulmasına da mâni olunmuştur. Destan adı altında yazılan birçok eserin ülkenin unsurlarını birbirine karşı cepheleştirdiği görüldüğü için bu konuda hassasiyet gösterilmiştir. Gizli basılıp satılan destanların bir kısmı ise toplumun gelenek ve inançlarına aykırı bir mahiyetteydi. Tebaasının ahlakını muhafaza etmeyi bir görev addeden Sultan ise bu tür yayınlarla mücadeleyi iktidarı boyunca sürdürmüştür.

Ülkede yaşayan Ermeni ve Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtan batılı devletler bunu birçok yoldan yapmışlardır. Bağlımsızlık ve toprak vaadiyle kandırılmaya çalışılan gayrimüslim unsurlar özellikle neşriyat yoluyla batılıların kirli hesaplarına dâhil edilmek istenmiştir. Batıda himâye gören birçok muhalif, basın yoluyla Sultan'ı tazyif ederek dünya kamuoyundaki imajını yıpratmaya çalışmıştır. Ülke topraklarına sokulan çok sayıda muzır yayın da yine bu amaca yönelik olmuştur. Ermenilerin ülkenin doğusunda çıkarttıkları isyanlara karşı Müslüman unsurlar, devlete destek vermişler ancak bazen de hamasi duygularla yazılan destanlarla mesele kamuoyuna farklı şekilde yansıtılmıştır. Azınlık meselesinin kaşındığı bu vasat, içte dillendirilen mübalağalı ve

⁵⁴ BOA, HR. MKT, No. 737, Gömlek No. 74, 01.

hakâretâmiz destanlarla ilgili zecrî tedbirlerin alınmasını icbar etmiştir.

Matbuatın, devlet ve millet aleyhinde kullanılmaması için bazı tedbirler almak zorunda kalan Osmanlı yönetimi, basın ve matbuatla ilgili yeni nizamnâmeler çıkartmıştır. Ardından basın yoluyla ülkede kargaşa çıkarmak isteyenler sıkı bir şekilde takip edilmiştir. 93 Harbi sonrasında Balkanlar'daki topraklarının kısm-ı a'zaminı kaybeden devlet, ayakta kalabilmek için ülkede yaşayan unsurları Osmanlı vatandaşlığı paydasında birleştirmeye çalışmıştır. Bunun içinse bir ahtapotun ayakları gibi Anadolu topraklarında faaliyet gösteren ecnebi casusların faaliyetlerine engel olmaya çaba göstermiştir. Gayrimüslim tebaanın yeni bir devlet vaadiyle kandırılmaya çalışıldığı bu ortamda, Müslüman ahali ise yasak yayın ve destanlarla kültürel ifsada maruz kalmışlardır. Bütün bunları engellemeye çalışan Osmanlı Devleti ricali bunun için Hafiyе Teşkilâtından faydalandığı gibi Maarif ve Zaptiye Nezâretinden de yararlanmıştır. Böylece basımı yasak olan birçok muzır eser toplatılmış ve imha edilmiştir.

Kaynakça

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1987, Gömlek No. 82.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1997, Gömlek No. 49.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat [DH. TMIK.M.]*. No. 25, Gömlek No. 112.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi [HR. MKT]*. No. 737, Gömlek No. 74.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Askeri [İ.AS.]*. No. 84, Gömlek No. 011.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MEMKT]*. No. 138, Gömlek No. 47.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MFMKKT]*. No. 141, Gömlek No. 29.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MFMKKT]*. No. 146, Gömlek No. 13.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MFMKKT]*. No. 147, Gömlek No. 102.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MFMKKT]*. No. 148, Gömlek No. 142.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MFMKKT]*. No. 148, Gömlek No. 56.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi [MFMKKT]*. No. 437, Gömlek No. 01.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Nizamât Defteri [ADVNS.NZAM.d]*. No. 8.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

BOA, Osmanlı Arşivi. *Zaptiye [ZB]*. No. 602, Gömlek No. 51.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Kitap, Tez ve Süreli Yayınlar

Ahmed Cevdet Paşa. *Ma`rûzat*. haz. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Barlak, Hasan. "Improvements and Public Works in the Hijaz Province 'The Rule of Sultan Abdulhamid II'". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi [Journal of Ottoman Legacy Studies]* 6/15 (2019), 329-351.

Beyhan, Mehmet Ali. "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilâtı ve Journaller". *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeler Dergisi* 8 (1999), 65-83.

Birinci, Ali. *Tarih Yolunda, Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

Çadircı, Musa. "II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3/3 (1992), 413-485.

- Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Düstur-1. 6 Cilt. Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1939.
- Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti'nin İslâm Birliği Siyaseti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Ergin, Osman Nuri. *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyasiye ve Hususiye*. İstanbul: Kütübhâne-i İslâm ve Askeri, 1327.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. 8 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 6. Basım, 2007.
- Karpat, Kemal H. - Zens, Robert W. "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)". *Türkler*. 12/873-888. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Koloğlu, Orhan. "Abdülhamid Basın Rejimi Deyimi Üzerine". *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, 27-29 Mayıs 1992*. ed. Mübahat S. Kütükoğlu. 35-46. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994.
- Küçük, Cevdet. "Abdülhamid II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/216-224. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Nizâmülmülk. *Siyasetnâme*. haz. Altay Köymen. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Son Vakarıvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*. haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Şahin, Hayrettin. *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Ermeni Patrikhanesi Dini İlişkileri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.